

УДК 327(477)

М. Г. Окладна, доцент кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Л. В. Первалова, професор кафедри права Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Місце незалежної української держави в геополітичних проектах С. Л. Рудницького

У статті розглянуті основні геополітичні ідеї відомого українського вченого С. Рудницького, які є важливішою складовою частиною української соціально-політичної думки першої половини ХХ ст., обґрунтовується їх актуальність у контексті внутрішньої та зовнішньої політики України. Автори аналізують геополітичну концепцію вченого про створення Балтійсько-Чорноморської федерації та її значення для визначення сучасних пріоритетів української держави.

Ключові слова: геополітика, С. Рудницький, суверенітет, незалежність, національна держава, право націй на самовизначення, федерація, націоналізм.

Проголошення незалежності, створення самостійної, суверенної держави поставило перед Україною цілий ряд проблем, від вирішення яких залежить майбутнє нашої країни. З'ясування

інтересів України, їх пріоритетність, умови та шляхи досягнення перспективних цілей дозволить державі знайти вихід з глибокої політичної, економічної, соціальної кризи, в якій опинилась країна, забезпечити її стратегічний і стабільний розвиток.

Проблеми посилення державності, виявлення основних векторів внутрішньої та зовнішньої політики, визначення місця України у світовому просторі стають пріоритетними як для політиків, так і для науковців. У зв'язку з цим актуальним і сьогодні залишається звернення до наукових праць видатних українських вчених М. Грушевського, В. Липинського, С. Рудницького, Ю. Липи тощо. У політико-географічних дослідженнях цих, і не тільки цих вчених, аналізується геополітичний світовий устрій, місце в ньому України, перспективи розвитку української державності. Вершиною українського політико-географічного і геополітичного аналізу в першій половині ХХ ст. стали праці відомого українського географа С. Рудницького.

Степан Львович Рудницький (1877–1937) – професор, доктор наук, академік, вчений європейського та світового рівня. Він є автором понад 150 наукових праць, присвячених не тільки проблемам географії, але і проблемам історії України, астрофізики, геології, політології, етнографії. Як зазначає професор О. І. Шаблій, що за останні сімдесят років «докорінно змінилась історична обстановка... на питання “бути чи не бути самостійній Україні” дано однозначну відповідь “бути”, думки С. Рудницького, висловлені ним... в працях з проблем українознавства, не втратили своєї актуальності і в нашу доленосну для України епоху» [1, с. 5].

Праці С. Л. Рудницького «Україна: земля і народ» (1916), «Україна з політично-географічного становища» (1916), «Україна – наш рідний край» (1917), «Україна і великодержави» (1920), «Політична географія України», а також роботи «Українська справа зі становища політичної географії» (1923), «Огляд національної території України», «До основ українського націоналізму» та «Галичина та соборна Україна», які були опубліковані у 1994 р. у Львові під загальною назвою «Чому ми хочемо самостійної України».

Праці С. Л. Рудницького мають і сьогодні актуальне значення для формування національної ідентичності українського народу, усвідомлення їм своєї ролі і місця в загальноєвропейському процесі демократичних змін. Вчений ставив своєю метою проінформувати світ про українські проблеми. На його думку, утворення української держави, вирішення її проблем: національних, політичних, економічних, територіальних, в інтересах усіх країн Західної Європи і світу. І в своїх працях С. Рудницький це доказує.

Ще на початку ХХ ст. вчений довів, що Україна має усі умови стати не лише великою державою Європи, а й цілого світу, тому що українці – це давній народ з самобутньою історією, культурою, мовою, територією. І те, що він не має своєї державності є «ганебна пляма на тілі всього роду людського». У своїй праці «Чому ми хочемо самостійної України» Степан Львович Рудницький обґрунтовує право українського народу на власну самостійність, тому що тільки так український народ може стати свідомою, модерною, культурною нацією та розвинути всі великі засоби рідної землі. «Для всіх українців повинна бути цілковита державна самостійність України одинокою наконечною ціллю... Бо самостійність і тільки самостійність зробить українців правдивими господарями на Україні» [2, с. 89].

Таким чином, на думку С. Рудницького, ціллю українського народу повинна бути державна самостійність України, ні автономія, ні федеративна частина не зможуть створити необхідних умов для національного та суспільно-політичного розвитку. Вчений стверджував, що народи, які живуть між українцями, мають право на вільний розвиток, але володіти Україною мають право тільки українці.

Серед таких фундаментальних принципів побудови держави як принцип єдинокоролівства, що був реалізований у Австро-Угорщині, Росії; класовий принцип, який став основним при формуванні Радянського Союзу, С. Рудницький виділяє національний принцип, який, на його думку, буде визначальним у державному будівництві. Висуваючи на перше місце саме національний принцип, вчений вважав, що усі інші принципи

державотворення суперечать загальновищаному положенню про право націй на самовизначення. Ідея пріоритетності національного принципу при формуванні держав нової Європи проходить через усі політико-географічні праці С. Рудницького. Вчений постійно наголошував на тимчасовості багатонаціональних імперій, передбачав їхній майбутній розпад.

На основі аналізу політико-географічного розвитку та політичного життя Європи і світу вчений доходить висновку, що тільки національні держави мають майбутнє, світова політика повинна сприяти створенню національних держав. «...часи мозайкових національно мішаних держав, бодай у Європі, навіки пропали. Такі мозайкові держави є або цілком неспосібні до життя, або можуть тільки коротко (на історичну міру) вдержатися при житті. При своїх розвалах спричинюють такі мозайкові держави все і всюди небезпечні історичні катастрофи. Ці катастрофи – це не тільки великі війни... Ще небезпечніші є заколоти в політичній рівновазі державної системи всієї землі. Бо ці заколоти багато довше тривають, як війни, й ведуть за собою цілі рої конфліктів». І далі Степан Рудницький робить висновок: «Тому-то тільки національним державам належить будучина. Модерна світова політика повинна підпирати творення виключно національних держав. Цього вчить досвід останніх століть, десятиліть, ба й років» [3, с. 140].

Стосовно української перспективи С. Л. Рудницький стояв на позиціях української національної державності. Це питання він розглядав у європейському контексті: «Утворення української національної держави в етнографічних границях є одним способом, щоб запобігти заколотам і конфліктам у південно-східному куті Європи, так важному для світового господарства й для світової політики. Без національної Української держави доживемо в найкоротшому часі нових тяжких воєнних і революційних катастроф!» [3, с. 145].

У праці «Українська справа зі становища політичної географії» на підставі аналізу історичного розвитку українських земель та впливу на нього їх географічного положення С. Рудницький стверджує, що позитивне вирішення українського

питання, тобто утворення української національної держави в етнографічних межах, є розв'язанням останнього великого національного питання в Європі. «Коли поляки, чехи, югослав'яне дістали свої національні держави, то є справою елементарного почуття справедливості, щоб українці, численніші, як усі ті народи разом узяті, що мають більшу від тамтих усіх разом територію й культурою ніяк не нижчі, теж дістали свою національну державність. Велике слово “самовизначення всіх народів” мусить відноситися також і до українців» [3, с. 142].

Без створення власної держави нація не зможе вирішити соціально-економічні, національно-політичні та інтелектуальні проблеми. Відсутність незалежної, демократичної національної держави створює умови для політичного, економічного та культурного поневолення одних народів іншими. При таких спотворених умовах гідний і чесний представник українського народу не має перспектив для свого розвитку і повинен зникати. Тільки вільний народ може мати свою національну школу, яка виховує патріотів рідного краю, творить духовну й матеріальну основу їхнього гаразду. Народ, що підкорюється іншому народу, має чужу школу, яка не сприяє його духовному розвитку.

Основна причина того, що український народ не зміг відстояти своєї незалежності, на думку С. Рудницького, у слабкій загальній освіті української інтелігенції та у відсутності у неї здорової національної свідомості. Інтелігенція, що формувалася на бездержавних традиціях, нездатна була виконати функції державної самоорганізації. Актуальніше сьогодні звучать слова вченого: «Поки що ще не видно, щоби українська інтелігенція починала бодай пригадуватись над дійсними причинами цих страшних невдач (він мав на увазі події 1918–1919 років), тих величезних небезпек, що загрожують під цю пору вже не тільки української державності, але й самому існуванню українського народу. Завзята “війна всіх проти всіх” триває з незмінною завзятістю дотепер. Вона доказує, що всі бачать, що все йшло і йде щось “не так”, як повинно було й повинно йти. Та всі ми обмежуємося на тім, що шукаємо чиновників, обкидаємо їх лайками, спихаємо вину з себе на других. Всі українські партії

і псевдо партії крутяться й досі в божевільному вихрі воєнного танцю й атакують одні других з безмежною ненавистю...» [4, с. 273]. Далі він продовжує: «В кого рідний край – тільки мрачне теоретичне поняття, той ніколи не потрапить служити як слід рідному народові» [4, с. 296].

Вихід з даного становища С. Рудницький бачить у тому, щоби підняти рівень освіти української інтелігенції та підвищити національну свідомість народу. Для вирішення цих завдань перш за все потрібно з'ясувати та пояснити суть українського націоналізму. У своїй праці «До основ українського націоналізму» вчений дає визначення націоналізму: «Націоналізм – це спрямування думок, слів чи діл одиниці чи гурту в той напрямок, у якому йде надійний, корисний розвиток нації, до котрої дана одиниця чи гурт належить» [4, с. 276]. На думку автора, саме націоналізм є світоглядною та організаційно-практичною основою розвитку кожного народу, – не лише українського. Здоровий модерний націоналізм він протиставляє міщанському (шароварному) націоналізму, шовінізму та універсалізму (до яких відносить марксистський фундаменталізм). Модерний націоналізм вказуватиме народам, як найкраще їм жити, щоб бути здоровими, сильними та довговічними [4, с. 283]. Метою українського новітнього націоналізму С. Рудницький вважає «поставлення й укріплення Української національної держави на всіх землях, що суцільно заселені українським народом» [4, с. 330–331]. Актуально для українців і сьогодні звучать слова С. Рудницького, що «...дійсний новітній націоналізм – це не партійна справа, зрозуміти, що національно повинні думати й стреміти всі українці, без різниці партій: від анархістів і комуністів до крайніх правих» [4, с. 346].

Майбутній політичний лад України С. Рудницький бачить як демократичну республіку з сильним центральним урядом і самоврядними громадами і землями. Українська земля велика, багата, вона розташована вигідно, а український народ здібний, здоровий та має такі цінні завдатки, що перед ним відчиняються величезні можливості в майбутньому. Степан Рудницький

вважав, що Україна як національна держава має власні історичні традиції, характерним для неї буде республіканський устрій, своєрідна федерація автономних українських земель. «Форма цієї держави повинна бути республікансько-демократична й опиратись на тісні федерації автономних, по суті поодиноких, українських земель», — писав вчений [4, с. 331].

Протягом своєї історії український народ завжди тягнувся до чорноморського та балтійського регіонів, тому, на думку вченого, в інтересах української держави відродити таке становище. Вчений висуває ідею створення Балтійсько-Понтійської федерації (Балтійсько-Чорноморської), до складу якої мали увійти Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Білорусь і Україна [5]. С. Рудницький вважав, що новостворені держави (мова йде про Фінляндію, країни Балтії, які одержали незалежність після Жовтневої революції 1917 р.) націлені проти Росії та її агресивної політики. Побоювання російської експансії зближує їх з Україною, до якої вони найбільш дружно відносяться [6]. Вчений розраховував, що в цих молодих державах зароджуються федеративні думки. І ці думки зростають та «кристалізуються». Створення такої федерації, до якої вони би увійшли, стає ціллю впливових кругів цих держав. На жаль, жодних доказів своїх стверджень вчений не доводить. На наш погляд, ці думки вченого не мали під собою об'єктивних реалій. Новостворені держави тільки одержали власну незалежність і створювати нове об'єднання навряд чи бажали.

До цієї федерації С. Рудницький не включає Польщу та Росію. На його думку, «латиші, литовці, білорусини, українці бояться політичних і національних небезпек з боку польського імперіалізму». Крім того Польща є «середньоевропейським краєм, котрого культура пішла середньо — європейськими стежками...» [3, с. 154]. Що стосується Росії, то в неї панувала деспотична форма влади, яка не може бути сприйнята Україною.

Нові держави протиставляють себе централістичній Росії та імперіалістичній Польщі, під владою яких вони знаходились багато часу. Таке побоювання повинно зближувати зазначені

держави з Україною і в кінцевому підсумку навіть привести до формування «Балтійсько-Понтійської» федерації. Країни, що увійдуть до федерації, мають спільну основу для економічного, соціального, політичного та культурного розвитку. Усі вони мають не вигідне геополітичне становище, тому постійно використовуються у політичних іграх інших країн. Ядром федерації мала б стати Україна як найбільша серед названих держав за територією та населенням. Така федерація сприяла б виживанню цих держав, стала би бар'єром проти експансії російського імперіалізму у Середню і Західну Європу.

Важливою складовою політичного життя України, на думку вченого, є її географічне положення [7]. Чорноморський статус українських територій дозволяє їм зв'язати Західну Європу і Азію. Цей шлях буде найкоротшим та найлегшим, що матиме величезне значення для усіх держав та економічних областей Європи.

Створення Балтійсько-Чорноморської федерації не є кінцевою метою чорноморської орієнтації України. Це проміжна ланка у реалізації більш далекосяжного плану. С. Рудницький вважав, що необхідно створити комплексну систему комунікацій, об'єднав сухопутні та морські шляхи, що дозволить з'єднати Європу і Середню Азію за рахунок сполучення Чорного і Каспійського морів з метою відчинення Передньої Азії Європі. За умови такого сполучення Україна починає забезпечувати зв'язок між Європою і Середньою Азією в обхід Росії через Україну як свою «найважливішу державу».

В результаті реалізації такого плану в орбіту чорноморської орієнтації України втягуються середньоазіатські країни, що дозволяє перетворити Україну у «найвагомішу одиницю» комунікацій між ними і Європою. Успіх подібного плану багато в чому залежить від економічної підтримки західних країн, які мають значні інтереси в Передній Азії. Все це дозволить Україні використати усі переваги свого географічного положення та «виштовхнути» Росію з перехрестя світових комунікацій, зокрема із системи сполучення між Європою і Азією. На думку вченого,

Росія небезпечна європейським країнам тому, що володіє Україною. Треба так поставити самостійну Україну, так захистити її, щоби Україна мала зі свого вигідного «географічного положення тільки користь, а не шкоду» [2, с. 81]. «Лиш через посідання України має Росія доступ до Чорного моря, а через те — до Балкану, Царгороду і Дарданелів. Лиш через посідання України може Росія грозити загладою Туреччині, посягати через Кавказ по Малу Азію і Персію та глядати безпосереднього доступу до Середземного моря й Індійського океану» [2, с. 80]. Українська держава мусила бути поважною перепорою для експансивної політики Росії... ось де причина російської політики проти українців.

Отже, обґрунтування чорноморської орієнтації у С. Рудницького становить невід'ємну складову його політико-географічної системи [7]. Чорноморська орієнтація України, на його погляд, перш за все має величезне значення для самої України, тому що забезпечує підтримку західноєвропейських країн, економічну співпрацю з ними. Україна стверджує себе як транзитна держава, яка бере участь у розвитку східно-західних світових шляхів. По-друге, країни Європи зацікавлені в усуненні Росії від системи цих шляхів. Чорноморська орієнтація, на думку С. Рудницького, найбільш повно враховує статус України як транзитної держави, що відіграє роль «головного осередку європеїзації Передньої і Центральної Азії» внаслідок забезпечення найкоротшого сполучення між ними та західним світом. Така орієнтація гарантує українському народу існування серед європейських народів як «самостійної одиниці», народу, який має свої історичні традиції та власну культуру.

Таким чином, С. Рудницький розглядає проблему самовизначення України з двох сторін: з одного боку — українські національні інтереси, з другого — геополітичні інтереси європейських країн, які б отримали політичні та економічні вигоди від створення самостійної української держави, завдяки якій встановився зв'язок між Сходом і Заходом, між Півднем і Північчю. Неприйнятними є його позиції про роль України як «буфера»

між Росією і західними державами, тому що враховує перш за все не інтереси України, а західних держав, та те, що вигідне географічне розташування України буде сприяти прагненню західноєвропейських держав вирвати Україну з-під російського володіння та самим набрати впливу на Україні.

Отже, можна зробити висновок, що геополітичні ідеї С. Рудницького, видатного українського вченого стали важливою складовою української суспільно-політичної думки першої половини ХХ ст. Вони набули особливої актуальності на сучасному етапі розвитку української держави. Це стосується його ідей створення самостійної національної української держави, яка займе гідне місце серед західноєвропейських країн. Наукові пропозиції вченого є цікавими й для сучасних дослідників, що займаються проблемами державотворення, бо дають наукове розуміння причин, шляхів, чинників успішного процесу становлення, зміцнення і розвитку української самостійної держави.

Список використаних джерел

1. Шаблій О. І. Передмова / О. І. Шаблій // Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? / упоряд., передмова О. І. Шаблій. – Львів : Світ, 1994. – 416 с.
2. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України / С. Л. Рудницький // Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? – Львів : Світ, 1994. – С. 36–92.
3. Рудницький С. Л. Українська справа зі становища політичної географії / С. Л. Рудницький // Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? – Львів : Світ, 1994. – С. 94–208.
4. Рудницький С. Л. До основ українського націоналізму / С. Л. Рудницький // Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? – Львів : Світ, 1994. – С. 271–348.
5. Яковюк І. В. Балто-Чорноморський союз: аналіз досвіду поглиблення військово-політичного співробітництва на початку ХХ ст. / І. В. Яковюк // Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами ІІ Харк. міжнар.-прав. читань, Харків, 21 листоп. 2016 р. : у 2 ч. – Харків, 2016. – Ч. 1. – С. 26–35.
6. Рудницький С. Україна, Польща і Литва з військово-географічного погляду / С. Рудницький // Діло (Львів). – 1914. – 10 серп.; 11 серп., 13 серп.
7. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії / С. Рудницький. – Берлін : Укр. слово, 1923. – 288 с.

М. Г. Окладная, Л. В. Первалова

**Место независимого украинского государства
в геополитических проектах С. Л. Рудницкого**

В статье рассмотрены основные геополитические идеи известного украинского ученого С. Рудницкого, являющиеся важнейшей составляющей частью украинской социально-политической мысли первой половины XX ст., обосновывается их актуальность в контексте внутренней и внешней политики Украины. Авторы анализируют геополитическую концепцию ученого о создании Балтийско-Черноморской федерации и ее значение для определения современных приоритетов украинского государства.

Ключевые слова: геополитика, С. Рудницкий, суверенитет, независимость, национальное государство, право наций на самоопределение, федерация, национализм.

M. Okladna, L. Perevalova

**The place of the independent Ukrainian state
in the geopolitical projects of S. L. Rudnitsky**

The article is devoted to the geopolitical ideas of famous ukrainian scientist Stepan Rudnitsky. His scientific activity on problems of geography, history, political science, ethnography are relevant today for formation of national identity of Ukrainians, consciousness of its role and place in European process of democratic transformation. In his work, the scientist informed the world about Ukrainian problems, in the solution of which must be involved all countries of Western Europe and the world. The events of recent years confirmed relevance of his ideas, which he shared with us in the beginning of XX century.

In the article authors analyze geopolitical concepts of Ukrainian scientist, justify relevance of his ideas, which deals with domestic and foreign policy of Ukraine.

The ideas of S. Rudnitsky about independence of Ukraine and formation of national government are relevant today. Considering fundamental principles of construction of government, such as principle of autocracy, principle of class, the scientist concludes, that all of them contradict the rights of nations to self determination. Only national principle will be determining in construction of government in the future. The ideas of S. Rudnitsky about fragility of multinational

empires, priority of national principle in construction of governments of new Europe, found its approval in the end of XX century. The collapse of the Soviet Union, the collapse of Yugoslavia, the collapse of Czechoslovakia, the unification of Germany were approval of the properly of his ideas.

In the article authors analyze geopolitical concepts of S. Rudnitsky about creation The Baltic-Black sea federation. The scientist thought, that Finland, Latvia, Lithuania, which gained independence after the October revolution 1917, also Belarus and Ukraine would create such federation. In his opinion, all these countries has common base for economic, social, political and cultural development. In today's world these countries take unprofitable geopolitical place, so they are always used in political games of other countries. The heart of such federation must be Ukraine, as the country with the biggest territory and population. The Baltic-Black sea federation would contribute the survival of these governments, would be a barrier against expansion of Russian imperialism.

According to the authors, the ideas of scientist did not have any objective realities. The governments, which have just gained independence, wouldn't create new association.

The authors conclude, that scientific ideas of Ukrainian scientist give opportunity to modern researchers to understand reasons, ways and factors of successful process of establishment, consolidation, development of Ukrainian independent government. Geopolitical ideas of S. Rudnitsky are one of the most important part of Ukrainian social- political idea in the beginning of XX century.

Keywords: *geopolitics, S. Rudnitsky, sovereignty, independence, national government, the right of nations to self-determination, federation, nationalism.*